

Antoni Mironowicz
(Białystok)

Przynależność diecezjalna Brześcia do końca XVI wieku

Brześć, położony u ujścia Muchawca do Bugu, znajdował się na jednym z głównych europejskich szlaków komunikacyjnych. Gród, wzmiankowany po raz pierwszy w 1019 roku, był ważnym ośrodkiem życia politycznego, religijnego i gospodarczego. W ciągu XI-XVI wieku Brześć wielokrotnie zmieniał swoją przynależność państwową. Na przeciągu tego okresu ziemia brzeska należała do Rusi Kijowskiej, księstw ruskich, Księstwa Halicko-Wołyńskiego, Korony Polskiej, a od końca XIV wieku do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Chrystianizacja Brześcia i okolic nastąpiła wkrótce po oficjalnym przyjęciu chrztu przez Ruś Kijowską. Ważnym problemem pozostaje przynależność diecezjalna Brześcia do 1596 r.

*

Kościół prawosławny na ziemiach ruskich od samego początku był metropolią, jedną z prowincji patriarchatu konstantynopolitańskiego¹. Metropolia kijowska została ustanowiona około 997 r. Do tego czasu w stolicy Wielkiego Księstwa Kijowskiego przebywał jedynie biskup misyjny. Kijowskie biskupstwo metropolitalne obejmowało ziemie kijowską, białoruską i litewską². Wraz z powołaniem metropolii kijowskiej ustanowiono suf-

¹ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, Moskwa 1904, s. 269-272; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, Warszawa 1968, s. 38, 39; tenże, *Przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi w opiniach XI wieku*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, pod red. W. Hryniewiczza i J. S. Gajka, Lublin 1993, s. 89-104; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*, Kraków 2000, s. 59-68.

² Mitropolit Makarij [M. P. Bułgakow], *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. IV, Pietierburg 1866, s. 132; W. Zaikin, *Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w. do unii lubelskiej*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, R. X, nr 2, Lwów 1930, s. 135; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce*, pod. red. J. Kłoczowskiego, t. II, Kraków 1969, s. 811.

raganie biskupie. Pierwszą z nich ustanowiono w Białogrodzie, jednym z największych ośrodków grodowych Rusi Kijowskiej³.

Założenie biskupstwa juriewskiego przypada na lata panowania księcia kijowskiego Jarosława Mądrego (1019-1054). Fundacja władcy nastąpiła po 1036 r., za rządów Jarosława Mądrego⁴. W Nowogrodzie, w drugim po Kijowie ośrodku politycznym, powołano katedrę biskupią jeszcze pod koniec X w.⁵ Powstanie biskupstwa w Czernihowie i Perejasławiu nastąpiło za panowania Włodzimierza Wielkiego (980-1015)⁶. Władcy w Połocku powstało prawdopodobnie za panowania Włodzimierza Wielkiego, choć pierwsze informacje źródłowe o biskupie połockim pochodzą z 1105 r.⁷ Eparchia połocka rozciągała się na obszary ziemi połockiej i witebskiej⁸.

Powstanie biskupstwa we Włodzimierzu na Wołyniu pod koniec X w. przypisuje się również księciu Włodzimierzowi I⁹. Pierwsza informacja źródłowa o biskupie włodzimierskim pochodzi dopiero z 1084 r. Obszar diecezji włodzimierskiej przed podziałem, do połowy XII w., obejmował cały Wołyń, Polesie z grodami Brześciem, Słonimem, Grodnem, Wołkowyskiem i Kobryniem, tereny nad Bugiem z Mielnikiem, Grody Czerwieńskie i Przemyskie oraz dorzecze górnego Dniestru z Haliczem¹⁰.

Część historyków przypuszcza, że erygowanie biskupstwa turowskiego nastąpiło w 1005 r.¹¹ Odniesienie powstania władcy turowskiego do cza-

³ A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach Kościoła na Rusi*, cz. 3, „Przegląd Historyczny”, t. LVI, 1965, z. 4, s. 557-564.

⁴ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 689, 690; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, s. 188-192.

⁵ *Połnoje sobranije russkich letopisiej* (dalej: *PSRL*), t. IV, wyp. 1, cz. 1, Piotrograd 1915, s. 90.

⁶ *PSRL*, t. I, Leningrad 1926-1928, kol. 150; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, s. 164; E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 685-688; A. Poppe, *Uwagi...*, cz. 1, s. 382-383; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 54-55; Mitropolit Makarij [M. P. Bułgakow], *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. II, Pietierburg 1864, s. 12; I. Czistowicz, *Oczerk istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. I, Sankt-Pietierburg 1882, s. 146.

⁷ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 334-335; G. Szejkin, *Połockaja jeparchija*, Minsk 1997, s. 5.

⁸ L. W. Aleksiejew, *Połockaja ziemia. Oczerki istorii siewiernoj Bielorusii w IX-XIII ww.*, Moskwa 1966, s. 193-199; A. Poppe, *Uwagi...*, cz. 2, s. 559-560; H. Łowmiański, *Geneza ziemi połockiej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 3, Warszawa 1968, s. 7-24.

⁹ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 660-671.

¹⁰ P. N. Batuszkow, *Wołyń. Istoryczeskija sud'by jugo-zapadnago kraja*, Sankt-Pietierburg 1891, s. 19; N. I. Teodorowicz, *Gorod Władimir Wołyńskiej gubernii w swiazi s istoriej wołyńskiej jeparchii, istoryczeskij oczerk*, Poczajew 1893, s. 26; A. Jabłonowski, *Ziemie ruskie, Wołyń i Podole*, Warszawa 1889, s. 103; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo...*, s. 281.

¹¹ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 324-325; J. N. Szczapow, *Turowskije ustawy XIV wieku o diesiatinie*, „Archieograficzeskij Jeżegodnik” za 1964 g., Moskwa 1965, s. 255-258, 271-273; J. Łabyńcaŭ, *Staraja kazka Palessia*, Minsk 1993, s. 28-29.

sów Włodzimierza I nie znajduje potwierdzenia źródłowego. Turów w tym czasie nie był nawet stolicą dzielnicy Świętopełka I. Rolę tę pełnił Pińsk. Wzrost znaczenia Turowa nastąpił za panowania księcia kijowskiego Wsiewołoda (1078-1093), kiedy dzielnicę turowską otrzymał w 1088 r. Świętopełk II. Podniesienie ziemi turowskiej do rangi dzielnicy książęcej doprowadziło do powołania samodzielnego biskupstwa. Początkowo eparchia turowska obejmowała całe Polesie, czyli dawne księstwo turowsko-pińskie. W późniejszym okresie władcy turowscy zarządzali czasowo terenami południowego Podlasia i Rusi Czarnej¹².

W ścisłym związku z ruską prowincją cerkiewną pozostawało arcybiskupstwo w Tmutarakaniu¹³. W X-XI w. Tmutarakań stanowił arcybiskupstwo autokefaliczne, tytularne, podległe bezpośrednio patriarche konstantynopolitańskiemu¹⁴. W XII w. ruska prowincja kościelna składała się z 13 diecezji: metropolitalnej kijowskiej oraz 12 sufraganii. W tej liczbie znajdują się powstałe w ciągu XII w. biskupstwa smoleńskie oraz reaktywowane w 1136 r. władctwo rostowskie¹⁵. Diecezja halicka w latach 1147-1156 została wydzielona z biskupstwa włodzimierskiego¹⁶. Po 1190 r. z diecezji czernihowskiej wyodrębniono biskupstwo riaszańskie¹⁷. W XIII w. powstały kolejne biskupstwa prawosławne. Książę halicko-wołyński Daniel (1239-1264) najpierw w 1223 r. erygował biskupstwo w Uhrowsku, a następnie w 1240 r. przeniósł je do Chełma¹⁸. Władctwo chełmskie zostało wydzielone z diecezji włodzimiersko-wołyńskiej. Początkowo granica wschodnia eparchii uhrowskiej opierała się na linii Bugu na północy i wschodzie. Do diecezji

¹² J. N. Szczapow, *Turowskije ustawy XIV wieku o diesiatinie*, s. 255-256, 272; P. F. Łysienko, *Turowskaja ziemia IX-XIII ww.*, Minsk 1999.

¹³ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 335-336.

¹⁴ A. Poppe, *Uwagi...*, cz. 3, s. 557-558; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 58.

¹⁵ Arch. Afanasji [Martos], *Bieliaruś w istoriczeskoj, gosudarstwiennoj i cerkownoj żyzni*, Buenos-Aires 1966, s. 70; A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. LVII, 1966, z. 4, s. 552-554; M. Jermalowicz, *Starazytnaja Bielaruś*, Minsk 1990, s. 204-205; L. W. Aleksiejew, *Ustaw Rostisława Smoleńskiego 1136 goda i proces feodalizacyi Smolenskoj ziemi*, [w:] *Słowianie w dziejach Europy*, Poznań 1974, s. 111.

¹⁶ *PSRL*, t. II, Sankt-Pietierburg 1843, s. 524; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagielly*, „Nasza Przeszłość”, nr 66 (1986), s. 109; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 53.

¹⁷ A. Poppe, *Die Metropolitzen und Fürsten der Kiever Rus'*, [w:] G. Podskalsky, *Christentum und theologische literatur in der Kiever Rus' (988-1237)*, München 1982, s. 281.

¹⁸ P. N. Batiuszko, *Cholmskaja Ruś. Istoriczeskije sud'by russkogo Zabuz'ja*, Sankt-Pietierburg 1867, s. 14, 38-39; I. Czistowicz, *Oczerk istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. I, s. 6; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 64-65; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 r.*, Lublin 1999, s. 61, 65-68.

tej należały tereny ziemi chełmskiej i bełskiej. Rozwój terytorialny państwa Daniela Romanowicza na północy spowodował włączenie południowego Podlasia z księstwem drohickim i ziemią mielnicką do diecezji chełmskiej.

Podział eparchii rostowsko-suzdalskiej spowodował, że na mapie diecezji ruskich pojawiło się władcyństwo włodzimierskie z siedzibą we Włodzimierzu nad Kłazmą. Suzdał został drugim miastem rezydencjonalnym biskupów włodzimierskich¹⁹. Kolejne podziały polityczne na Rusi spowodowały wyodrębnienie się w 1219 r. z eparchii halickiej diecezji przemyskiej²⁰. Te same przyczyny legły u podstaw ustanowienia biskupstwa w Łucku po 1235 r.²¹ Władcyństwo łuckie zostało wydzielone z diecezji włodzimiersko-wołyńskiej²². Z kolei z eparchii włodzimierskiej nad Kłazmą po 1250 r. wyodrębniono biskupstwo twerskie²³. Ostatecznie w końcu XIII w. metropolia kijowska, oprócz eparchii metropolitalnej, liczyła osiemnaście sufraganii.

*

Misję chrystianizacyjną na terenie dzisiejszej diecezji brzeskiej prowadziło na początku biskupstwo kijowskie i białogrodzkie, a następnie powstałe władcyństwo włodzimierskie. Biskupstwo włodzimierskie objęło swym początkowym zasięgiem obszary Wołynia, Polesia, Podlasia i Grodów Czerwieńskich z Haliczem, Przemysłem, Bełzem i późniejszym Lwowem²⁴. Brześć wchodził w skład diecezji włodzimiersko-wołyńskiej za panowania Jaropelka Izasławowicza (1078-1085). Wzrost znaczenia Turowa za panowania księcia kijowskiego Wsiewołoda (1078-1093) przyczynił się do powstania dzielnicy turowskiej w 1088 r. Podniesienie ziemi turowskiej do rangi dzielnicy książęcej spowodowało, że książę Świętopelk II doprowadził do ustanowienia samodzielnej diecezji turowskiej²⁵. Fakt ten oznaczał dla Podlasia, ziemi brzeskiej i grodzieńskiej wejście w obediencję biskupów turowskich. Nie ulega wątpliwości, że w końcu XI w. w skład diecezji turowskiej wchodziły takie miasta jak Turów, Pińsk, Brześć, Kamieniec, Kleck, Grodno, Drohiczyn i Bielsk²⁶.

¹⁹ A. Poppe, *Die Metropoliten und Fürsten der Kiever Rus'*, s. 281.

²⁰ I. Czistowicz, *Oczerk istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. I, s. 186; M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1691. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982, s. 38.

²¹ P. N. Batuszkow, *Wołyn. Istoriceskija sud'by jugo-zapadnago kraja*, s. 24; N. I. Teodorowicz, *Gorod*, s. 26; I. Czistowicz, *Oczerk istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. I, s. 7.

²² S. Zajączkowski, *Wołyn pod panowaniem Litwy*, Równe 1931, s. 8.

²³ A. Poppe, *Die Metropoliten und Fürsten der Kiever Rus'*, s. 281.

²⁴ A. Poppe, *Kościół i państwo na Rusi w XI w.*, Warszawa 1968, s. 178; E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, s. 334.

²⁵ A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, s. 183-188; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 57.

²⁶ A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, mapa diecezji ruskich w końcu XI w.; M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979, s. 44; *Kościół prawosławny w Polsce*.

Nie wiadomo jak długo trwał taki cerkiewny podział administracyjny. Istotne zmiany w przebiegu granic diecezji turowskiej i włodzimierskiej zostały dokonane po objęciu tronu wielkoksiążęcego przez Włodzimierza Monomacha (1113). Wówczas, syn Świętopelka II, książę Jarosław (1113-1123) objął jako księstwo udzielne Turów i Wołyń. Jego wystąpienia przeciwko seniorowi spowodowały, że księstwo wołyńskie zostało odebrane Jarosławowi, a okrojone księstwo turowskie w 1125 r. przypadło młodszemu synowi Włodzimierza Monomacha — Wiaczesławowi (1116-1154). W wyniku wojen domowych Wiaczesław utracił księstwo turowskie w 1146 r. Odzyskał je na krótko przed śmiercią w 1154 r. Książę kijowski Jerzy Dołgoruki (1090-1157) dokonał podziału księstwa turowskiego na dwie dzielnice: Turów i Mozyrz. Formalnie uzależnione od Kijowa księstwo turowskie traciło na swym znaczeniu na rzecz rosnących w siłę książąt halicko-wołyńskich.

W tym czasie musiała też nastąpić zmiana granic biskupstwa turowskiego. Zmiany spowodowane rozbięciem dzielnicowym i zmianami terytorialnymi księstw ruskich musiały wpłynąć na granice diecezji prawosławnych, sąsiadujących z ziemią polskimi. Być może proces ten dokonał się pod wpływem nowych podziałów politycznych w 1135 r., kiedy to książę turowski Izasław Mścisławowicz opuścił swoją rezydencję i osiadł we Włodzimierzu Wołyńskim. Dalszy upadek pozycji Turowa nastąpił po kolejnej fazie walk między książętami ruskimi. W tym czasie musiała też nastąpić zmiana granic biskupstwa turowskiego. Tereny ziemi brzeskiej weszły w skład eparchii włodzimierskiej. W połowie XII w. diecezja włodzimierska obejmowała ziemie Wołynia, Polesie z grodami Brześciem, Słonimem, Grodnem, Wołkowyskiem i Kobryniem, tereny nad środkowym Bugiem z Mielnikiem, Drohiczyńskiem i Bielskiem, Grody Czerwieńskie i Przemysł oraz dorzecze górnego Dniestru z Haliczem. Diecezja rozciągała się od plemion litewskich na północy, poprzez pogranicze polskie i węgierskie na zachodzie, po tereny koczowników połowieckich na południu²⁷.

Od początku XIII w. eparchia wołyńska przeżywała podobne losy jak księstwo wołyńskie. Diecezja włodzimierska uległa w tym okresie podziałowi na nowe biskupstwa: halickie (1147), przemyskie (1219), uhrowskie, późniejsze chełmskie (1223) i łuckie (1235)²⁸.

Dawnej i dziś, pod red. L. Adamczuka i A. Mironowicza, Warszawa 1993, s. 49; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 390; *Prawosławna Encyklopedia. Russkaja Prawosławna Cerkow'*, Moskwa 2000, s. 161, mapa I; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 83-84.

²⁷ N. I. Teodorowicz, *Gorod Władimir Wołyńskiej gubernii w swiazi s istoriej wołyńskiej jeparchii, istoriczieskiej oczierk*, Poczajew 1893, s. 7; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 r.*, Lublin — Chełm 1999, s. 100; *Prawosławna Encyklopedia...*, s. 161, mapa I, II.

²⁸ A. Poppe, *Metropolici i książęta Rusi Kijowskiej*, [w:] G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 391.

O wejściu ziem należących obecnie do eparchii brzeskiej w skład diecezji włodzimierskiej zdecydowały wydarzenia polityczne i przynależność państwowa księstwa drohickiego i brzeskiego. Oba księstwa objął we władanie około 1173 r., po śmierci Włodzimierza, syn Mścisława II Chrobrego (1156-1170), Wasylko Jaropelkowicz, wnuk Izasława Mścisławowicza z rodziny Monomachowiczów. Wasylko poślubił córkę Bolesława Kędzierzawego — Helenę. Dobrym kontaktem polsko-ruskim patronował książę Kazimierz Sprawiedliwy, powiązany związkami małżeńskimi z córką księcia halickiego Rościsława, Heleną²⁹. O księstwo drohickie i brzeskie toczył się spór między księciem Wasylkiem a księciem mińskim Włodzimierzem. Książę miński w 1182 r. zajął Brześć. Księstwo brzeskie, po pokonaniu wojska Wasylka, pozostawało w rękach księcia mińskiego Włodzimierza. Rządy jego nie trwały długo, albowiem Kazimierz Sprawiedliwy (1177-1194) podczas wyprawy na Brześć w 1182 r. osadził tu swego siostrzeńca Światosława, który był synem Mścisława II Chrobrego i Agnieszki — siostry Kazimierza Sprawiedliwego. Książę brzeski Światosław (1182-1184), wypędzony przez mieszkańców Brześcia i ponownie przywrócony na tron, został ostatecznie otruty, a władzę w księstwie objął jego brat, książę włodzimierski Roman (1188-1205). W ten sposób zostały złączone księstwa brzeskie i włodzimierskie. Fakt ten miał istotny wpływ na kształt diecezji włodzimierskiej. W granicach eparchii włodzimierskiej znalazły się księstwa drohickie, brzeskie, włodzimierskie i formalnie do 1219 r. przemyskie. Zmiana terytorialna księstw wpłynęła na zmianę granic i tytułaturę diecezji, coraz częściej nazywanej włodzimiersko-brzeską. Książęta ruscy, po opanowaniu ziem nad Bugiem do ujścia rzeki Nurzec wzniesli grody w Mielniku, Drohiczynie, Surazu, Brańsku i Bielsku. Ludność mazowiecka została całkowicie wyparta znad Muchawca i okolic Brześcia³⁰.

*

Książę Daniel, prowadzący politykę jednoczenia ziem ruskich, początkowo centrum księstwa lokuje w Uhrowsku nad Bugiem. Książę w 1223 r. osadził przy powstałej katedrze biskupa. Granica wschodnia nowo utworzonej eparchii uhrowskiej opierała się na linii Bugu. Granica południowa i zachodnia diecezji była stosunkowo płynna. Obejmowała ona terytorium księstwa chełmskiego i bełskiego. Na północy granice diecezji sięgały po rzekę Nurzec. W skład biskupstwa wchodziło księstwo drohickie, ale nie było w niej księstwa brzeskiego³¹, które pozostawało w eparchii włodzimierskiej.

²⁹ B. Włodarski, *Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXVI, z. 1, 1969, s. 8; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 84-85.

³⁰ J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XI, Wrocław 1977, s. 9-10.

³¹ L. Bieńkowski, *Chełmska diecezja prawosławna*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. III,

W 1264 r. zmarł Daniel Romanowicz. Śmierć najwybitniejszego z XIII-wiecznych książąt ruskich pogłębiła podziały między Haliczem a Włodzimierzem. Dobra Daniela uległy podziałowi między jego synów. Szwarno (1264-1269) otrzymał wschodnią część księstwa halickiego z Haliczem i całe Zabuzę (Bełz, Czerwień, Chełm, Mielnik, Drohiczyn). Najmłodszy syn Lew (1264-1301) dostał zachodnią część księstwa ze Lwowem i Przemyślem. Mścisław (1264-1292) objął księstwo łuckie i trembowelskie. Czwarty syn Daniela, książę słonimski Roman (1230-1261), w roku śmierci ojca już nie żył³².

W tym czasie o ziemię brzeską upomniała się Litwa, która po śmierci Mendoga (1263), zaczęła coraz bardziej prowadzić aktywną politykę względem ziem ruskich. W pierwszym okresie stosunki rusko-litewskie za rządów syna Mendoga, Wojsielka, układały się przyjaźnie. Szwarno, ożeniony z siostrą Wojsielka, objął rządy nad Rusią Czarną. Wojsielk (1263-1267), po kilku latach sprawowania władzy, w 1267 r. przekazał rządy na Litwie Szwarnie, a sam powrócił do klasztoru w Uhrowsku. Wojsielk był wyznawcą prawosławia i dążył do uczynienia z prawosławia religii państwowej. Książę halicki zamordował Wojsielka za przekazanie Litwy Szwarnie. Zabójstwo Wojsielka pogorszyło stosunki rusko-litewskie. Trojden, który objął rządy na Litwie po śmierci Szwarny (1269), prowadził niechętną politykę wobec Rusi, co przekreśliło plany oficjalnej chrystianizacji Litwy przez Kościół prawosławny³³. Dzielnicę Szwarny objął książę Lew Daniłowicz, który przejął Chełm, Bełz, Czerwień, Halicz i Przemyśl. W jego imieniu północną częścią Zabuzę, z Mielnikiem i Drohiczynem, zarządzał jego syn Jerzy I (1301-1315). Ziemie Rusi Czarnej zostały zajęte przez księcia litewskiego Trojdena. W 1269 r. księstwo włodzimierskie po śmierci Wasylka przeszło we władanie jego syna Włodzimierza (1269-1288)³⁴.

*

Wzrost politycznego znaczenia Księstwa Halicko-Wołyńskiego przyczynił się do zmian w strukturze organizacyjnej Kościoła prawosławnego. Lew Daniłowicz dążył do utworzenia w swym księstwie niezależnej od Kijowa prowincji cerkiewnej. Dopiero jednak książę halicki Jerzy I około 1303 r. uzyskał zgodę patriarchy carogrodzkiego Atanazego (1302-1309) i cesarza Andronika II Paleologa Starszego (1282-1328) na utworzenie w Haliczu metropolii. W skład metropolii weszły następujące biskupstwa: chełmskie, włodzi-

pod red. R. Łukaszyka, L. Bieńkowskiego, F. Gryglewicza, Lublin 1979, szp. 133; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 100-109.

³² M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. III, Lwów 1905, s. 92; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 94-102.

³³ B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194-1340*, Warszawa 1966, s. 150, 151.

³⁴ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 103-104.

mierskie, przemyskie, łuckie i turowskie³⁵. Metropolia ta była zlikwidowana w 1335 r. i ponownie reaktywowana w latach 1341-1347 oraz 1371-1391.

Wskrzeszenie metropolii halickiej leżało w interesie państwa polskiego. Litwa zaś miała we władaniu większość ziem diecezji chełmskiej, łuckiej i część włodzimierskiej, które należały do księcia Lubarta-Dymitra oraz biskupstwo turowskie znajdujące się pod rządami księcia Narymunta (1330-1348). W 1349 r. wojska polskie zajęły Ruś Halicką, Wołyń, Bełz i Włodzimierz³⁶. W wyniku wyprawy w 1349 r. król przyłączył Lwów, Ruś Halicką, Chełm, Bełz, Brześć i Włodzimierz Wołyński, a z Podola uczynił lenno polskie. W następnym roku Litwini odebrali mu ziemię wołyńską i przyłączyli do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wyprawa polska spotkała się z ostrą krytyką w latopisarstwie ruskim. Kazimierza Wielkiego oskarżano o zniszczenie na zdobytych terenach wielu prawosławnych obiektów sakralnych i przekształcenie cerkwi greckich na rzymskie kościoły³⁷. Rozpoczął się okres bezpośrednich rządów Kazimierza Wielkiego na Rusi Halickiej³⁸.

Podporządkowanie Litwie Kijowszczyzny i Wołynia oraz sprawy organizacyjne Kościoła prawosławnego spowodowały konflikt Polski z Litwą. W wyniku wojny polsko-litewskiej Polska dostała ziemię włodzimierską z Włodzimierzem. Do dóbr księcia litewskiego Kiejstuta (1307-1382) dołączone zostały następujące grody: Brześć, Kamieniec, Drohiczyn, Mielnik, Bielsk, a do ziem księcia Olgierda (1345-1377) — Kobryń³⁹. Ziemia brzeska ponownie dostała się pod władzę biskupów turowskich, którzy znajdowali się pod panowaniem Litwy. Stan taki trwał do polsko-litewskiej unii krewskiej w 1385 r.

*

O przynależności diecezjalnej ziemi brzeskiej zadecydowały zmiany granic eparchii turowsko-pińskiej i włodzimierskiej za panowania Władysława Jagiełły i jego następców. Eparchia turowska początkowo obejmowała dawne księstwo turowsko-pińskie. Możliwe też było czasowe sprawowanie władzy przez biskupów turowskich nad południowym Podlasiem w XII

³⁵ T. Barsow, *Konstantinopolskij patriarch i jego vlast' nad russkoju Cerkowju*, Sankt-Pietierburg 1878, s. 426-429; J. Fijałek, *Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi*, „Kwartalnik Historyczny”, 1896, s. 492-493; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*, Warszawa 1934, s. 4-5.

³⁶ W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, Lwów 1904, s. 231; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 118-119.

³⁷ *PSRL*, t. X, s. 221; W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, s. 231, przyp. 1.

³⁸ H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, s. 149-150.

³⁹ M. Hruszewskyj, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. IV, Lwów 1905, s. 447; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, s. 232-233.

i XIII w. Biskupi turowscy, korzystając z upadku metropolii litewskiej, przejmowali władzę nad Kościołem prawosławnym na terenie Rusi Czarnej (Nowogródek, Grodno, Słonim, Wołkowysk, Słuck, Kopyl) i północno-wschodnią częścią Wołynia (Stepań, Dąbrowica) oraz Brześciem. Podporządkowanie części Wołynia władcykom turowskim wynikało z tradycji utrzymywania na tamtym terenie „udziałów” książęcych książąt turowsko-pińskich. Objęcie jurysdykcją tego obszaru było możliwe w przypadku nieobecności metropolitów litewskich bądź kijowskich. Od objęcia metropolii przez Cypriana (1377-1406) biskupstwo turowskie ograniczyło się wyłącznie do terytorium Polesia⁴⁰.

Brześć już w okresie polsko-litewskich walk o ziemię po ostatnim księciu halicko-wołyńskim ponownie został włączony do diecezji włodzimierskiej. Coraz bardziej diecezja ta ulegała podziałowi na dwie części brzeską i włodzimierską. Zjawisko to nastąpiło już w czasach Kazimierza Wielkiego (1333-1370), który opanował ziemie położone wzdłuż Prypeci, odcinając Włodzimierz od Brześcia. Polsko-litewska granica państwowa w tym regionie ukształtowała się dopiero w drugiej połowie XV wieku. Jakże to miało konsekwencje dla terytorium biskupstwa włodzimiersko-brzeskiego? Część terytorium tego biskupstwa, należąca do Wielkiego Księstwa Litewskiego została oddzielona przez zabużańską część eparchii chełmskiej, pozostającej w granicach Korony Polskiej. Przynależność do innych państw spowodowała pogłębienie się podziału diecezji na dwie części: brzeską i włodzimierską. Podział terytorialny północnej części diecezji i odcięcie jej od Włodzimierza Wołyńskiego doprowadził do powstania w Brześciu ośrodka duchowego zarządzającego tą częścią diecezji. W II połowie XV wieku w Brześciu na stałe przebywał namiestnik biskupa włodzimierskiego i kryłos. Kryłos był organem władzy administracyjnej i sądowniczej diecezji (od greckiego słowa *kléros* — duchowieństwo katedralne). Kryłosy znajdowały się wyłącznie w stolicach diecezji. W skład kryłosu wchodziłi prezbiterzy cerkwi parafialnych miasta stołecznego biskupstwa. Na ich czele stał protoprezbiter, zwany często protopopem. Do obowiązków kryłoszan należało odprawianie nabożeństw i pełnienie funkcji duszpasterskich w cerkwi katedralnej oraz asystowanie biskupowi w jego obowiązkach religijnych. Członkowie kryłosu zasiadali w sądzie biskupim, administrowali jego majątkami, zarządzali mieniem nieruchomości diecezji. Z kryłoszan wybierano również namiestników władcyków⁴¹. Na-

⁴⁰ J. N. Szczapow, *Turowskije ustawy XIV wieku o diesiatinie*, „Archieograficzeskij Jeżegodnik”, 1964, s. 254-256, 271; N. I. Teodorowicz, *Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. II, Poczajew 1890, s. 575, 597; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagielly*, „Nasza Przeszłość”, vol. LXVI, 1986, s. 120-121.

⁴¹ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI-XVIII w.*, s. 806-807; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białyсток 2001, s. 29-32.

miestnik w okresie nieobecności władcy mógł czasowo zarządzać diecezją lub jej częścią. Taka sytuacja występowała w Brześciu. Cerkiew św. Mikołaja w Brześciu była traktowana jako druga świątynia katedralna. Obok cerkwi Zaśnięcia NMP we Włodzimierzu cerkiew brzeska była uznawana za drugą świątynię biskupią.

Po 1458 r. ustabilizowała się struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego na terenie państwa polsko-litewskiego w ramach metropolii kijowsko-halickiej. Metropolia kijowska składała się z dziesięciu diecezji, z których siedem leżało w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego (kijowsko-litewska, połocko-witebska, smoleńsko-siewierska, czernihowsko-brańska, turowsko-pińska, łucko-ostrogska i włodzimiersko-brzeska), a trzy w obrębie ziem ruskich Korony (chełmsko-bełska, przemysko-samborska i halicko-lwowska). Dwu- bądź trzyczłonowe nazwy biskupstw wynikały z kulturowania historycznych nazw diecezji, określenia miejsca rezydencji ordynariusza, bądź przeniesienia jurysdykcji wraz z tytułem do nowej miejscowości. Tak było w przypadku przeniesienia stolicy biskupstwa z Turowa do Pińska czy z Halicza do Lwowa. Najistotniejszym powodem wprowadzenia wieloczłonowych nazw diecezji była chęć ściślejszego określenia w samym tytule obszaru diecezji i tym samym określenia zasięgu terytorialnego jurysdykcji danego biskupa. Miasta, których nazwy znajdowały się w tytułach władcy, były przeważnie ważnymi ośrodkami administracji państwowej (ziem, województw)⁴². W przypadku diecezji włodzimiersko-brzeskiej decydującym czynnikiem był pogłębiający się podział terytorialny eparchii. Dalsze wzmocnienie roli Brześcia nastąpiło w XVI wieku i zbiegło się z powstaniem w 1566 r. województwa brzesko-litewskiego oraz z ustanowieniem w 1589 r. w Brześciu centrum dóbr wielkopsiących, tzw. ekonomii brzeskiej.

Obszar tej diecezji prawosławnej trudno jest dokładnie określić. Ustalenia dokładnych granic poszczególnych eparchii prawosławnych przed 1596 r. mają nadal charakter hipotetyczny. Warto podkreślić, że struktura terytorialna diecezji ustaliła się w zasadzie już w XIV w., ale granice zmieniały się również w następnych stuleciach. Zmiany te można uchwycić analizując przebieg granic poszczególnych diecezji. Można przypuszczać, że granice biskupstw pierwotnie pokrywały się z granicami państwowymi i administracyjnymi wewnątrz państwa. Tereny jednostek administracyjnych pok-

⁴² K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, s. 105, 116; Mitropolit Makarij [M.P. Bułgakow], *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. V, Pietierburg 1866, s. 166-177, 334-335, 493-502, 516-519, 541-546, 576-579; M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. V, Lwów 1905, s. 432-442, 459-460; A. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937, s. 2-3; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI-XVIII w.*, s. 794-795; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 202-204.

rywały się na ogół z granicami diecezji. Rekonstrukcja granicy między biskupstwem metropolitalnym i włodzimiersko-brzeskim na Podlasiu potwierdza owe spostrzeżenia w stosunku do pozostałych diecezji. Dokładne określenie granic poszczególnych biskupstw nakazuje uwzględnić zachodzące w XVI w. zmiany administracyjne i własnościowe⁴³. W przypadku diecezji włodzimiersko-brzeskiej decydującym czynnikiem określającym jej terytorium była zmieniająca się przynależność państwowa poszczególnych części eparchii. Ukształtowany w ten sposób obszar eparchii włodzimiersko-brzeskiej przetrwał do końca XVI wieku.

Biskupi włodzimiersko-brzescy (1084-1596)

Stefan	1084-1094	Teognost	1388-1405
Amfilofeusz	1105-1122	Piotr	1405-1413
Szymon	1122-1136	Harasim	1413-1416
Teodor	1137-1147	Charyton	1416-1425
Polikarp	1196-1213	Daniel	1425-1455
Tomasz	1213-1229	Akacjusz	1455-1487
Mikołaj	1230-1235	Wasjan	1487-1497
Mitrofan	1235-1239	Wasjan II	1497-1511
Justyn	1239-1249	Pafnucy	1511-1522
Stefan	1249-1260	Jonasz	1523-1533
Serapion	1260-1282	Józef	1533-1540
Nikita	1282-1286	Genadiusz	1540-1546
Ensegeniusz	1286-1289	Aleksy	1546-1550
Pimen	1306-1326	Józef (Borzobohaty)	1550-1565
Arseniusz	1326-1330	Teodozy (Łazowski)	1565-1588
Atanazy	1330-1353	Melecjusz (Chreptowicz)	1588-1593
Aleksy	1353-1354	Hipacy (Pociej)	1593-1596*
Harasim	1354— ?		
Jonasz	1386-1388		

* w latach 1596-1613 biskup unicki.

Змест

Епархіяльная прыналежнасць Брэста ў першых стагоддзях хрысціянства на Русі ўжо шмат гадоў складае даследчыцкую праблему. Хрысціянізацыйную місію на Брэскай зямлі пачаткова вяла Кіеўская епархія. Рост палітычнага значэння Турава ў канцы XI стагоддзя давёў да стварэння Тураўскай епархii, у юрысдыкцыі якой апынулася таксама Брэсцкая зямля. Феадальнае драбленне Тураўскага княства і падзенне ягонага палітычнага значэння ў другой палове XII стагоддзя ішло паралельна з ростам магутнасці Уладзіміра-Валынскага. Тады Брэст апынуўся ў юрысдыкцыі ўладзімірскіх епіскапаў. Такі стан рэчаў датрываў фактычна да паловы XIV стагоддзя, калі Палессе, Валынь

⁴³ А. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII w.*, Białystok 1991, s. 66-70.

і Брэсцкае княства былі авалоданы Літваю. Брэст зноў на кароткі час апынуўся ў Тураўскай епархіі. У час польска-літоўскіх змаганняў за Валынь узніклі перадумовы для росту значэння Брэста як рэлігійнага цэнтра. Гэты працэс развіваўся сістэматычна і ў XV стагоддзі ва Уладзімірска-Брэсцкай епархіі былі ўжо два кафедральныя храмы. У Брэсце была ім Свята-Мікалаеўская царква.